

Szajbély Mihály

Csáth Géza a *Szanatórium* című színdarabjának töredéke és vázlatai

A *Világ* című napilap 1911. december 2-i számának 11. oldalán Csáth Géza új darabja címmel rövid hír jelent meg. „Csáth Géza, a kiváló fiatal író, akinek két értékes és finom drámáját tavaly nagy sikerrel mutatta be a Magyar Színház, befejezett egy háromfelvonásos szatirikus vígjátékot, amelynek »A szanatórium« a címe. A darab szereplői orvosok. Mind a három felvonás egy magánszanatóriumban játszik. Csáth Géza új darabja még az idei szezonban bemutatóra kerül [az] egyik fővárosi színpadon.” A rövid tudósításban több a csúsztatás, mint a valóság. Csáthnak *A Janika* és a *Hamvazószerda* című darabjait 1911. május 24-én tényleg bemutatta a Magyar Színház, de azok nem arattak valódi sikert. Kritikai fogadtatásuk vegyes volt, és nem nyerték meg a szélesebb közönség tetszését sem, az ötödik előadás után lekerültek a műsorról. Ami pedig a *Szanatórium* című vígjátékot illeti, annak elkészültéről ugyan a *Színházi Hét* is hírt adott ugyanebben az időben,¹ de a darab még messze nem volt készen. És nem is készült el sohasem, noha éveken át foglalkozott vele, és nagyon sokat várt tőle. Csáth a *Világ* zenekritikusa volt, a hírt nyilván tőle származó információk alapján közölte a lap, s innen, vagy közvetlenül tőle juthatott el a *Színházi Héthez*.

Könnyen lehet, hogy Csáth a „késze jelentéssel” önmagát akarta munkára, a darab befejezésére kényszeríteni. Egész életében vágyott a színházi sikerre, úgy találta, igazi ismertséget és anyagi elismerést csak ez hozhat számára. A munka azonban az évek múlásával egyre kevésbé ízlett neki. A pszichoanalízis és a morfium egymással karöltve akadályozták a novellairásban, és elvették a kedvét a napi zenekritikusi, publicistai munkától. Ebben a helyzetben még inkább megemelkedett számára az elképzelt rivaldafény értéke. 1912. október 27-én így írt öccsének: „Szeretnék sokat írni, jó dolgokat, de nincs igazi kedvem, mert nem látom a módot, hogy az írással gyorsan nagy sikert érjek el. A színdarab az egyetlen, amiben reménykedni lehet. Ha ez nem válik be, vidékre megyek tavasszal, házasság kapcsán. Ha azonban a színdarab beüt – akkor megszőktetem O[lgát] és akkor jó élet fog következni, írói, nagystílu. Nem nagyon reménykedem ebben, de ha mégis sikerülne, akkor nem panaszkodnék többé a sorsom ellen.”²

A *Horváték* című darabjának tisztázásával foglalkozott ekkor, melynek bemutatására végül egyetlen színház sem vállalkozott. Lányszöktetés és nagystílu élet helyett házasságkötés következett, majd elvonókúra a Liget Szanatóriumában. 1913 nyarán ugyan még felcsillant a remény, Az *Est*-ben olvasott hír³ nyomán arról tudósította öccsét, hogy ősszel színpadra kerül a munkája. Ám Miklós Andor lapja valójában csak arról adott hírt, hogy

1 *Színházi Hét*, 1911. december 3., 10.

2 Csáth Géza: *1000 × ölel Józsi. Családi levelek 1909–1912*. Dér Zoltán hagyatékából s. a. r., utószó Beszédes Valéria. Szabadka, Életjel, 2008., 118.

3 *Fiatal írók a Nemzeti Színházban*. Az *Est*, 1913. augusztus 10., 6.

a színház első őszi ülésén dönteni fog, bemutatják-e a darabot, és a döntés végül elutasító lett. A félreolvasásban szerepet játszhatott, hogy morfiomos állapotában a valóság helyett azok a vágyak léptek előtérbe, melyeket levele zárórészében így foglalt össze: „Az ősz!... sok jót várok, főleg pénzt. – A darabok, külföld stb... remélem, hogy tavaszra már adhatok neked 4-5000 koronát egy patikabérletre. – Nagyszerű terveink vannak. – Okt[óber] 1-ig Palics. – Okt[óber] 1-től a premierig Budapest. Bristol szálló, azután Abbázia vagy Nizza, és májusra újra Palics!”⁴ Ilyen kilátások mellett, írta Dezsőnek, ahhoz is kedvet kapott, hogy újra elővegye a Szanatórium megírásának tervét.

Az ötlet akkor is foglalkoztatta, amikor ősszel több mint két hónapot töltött a Liget Szanatóriumában. A sanatóriumi tartózkodás valódi okát még rokonai előtt is titkolta, mert attól tartott, ha morfinizmusára fény derül, az véget vetne klinikai karrierjének. Amikor a *Bács megyei Napló* mégis megszimatolt valamit, nagybátyja, Decsy Jenő érdeklődésére a következőképpen válaszolt november elején: „Köszönöm szíves érdeklődésedet, és bocsánatot kérem, hogy kérdezősködésedre nem feleltem rögtön, de Nagymama leveléből látom, hogy a B[ács megyei] N[apló] már leköszölte a cáfolatot, amely tőlem származott.”⁵ Az igazság az, hogy csakugyan még sanatóriumban vagyok: betegségem elhanyagolt vastagbélhurut, amely tudvalevően fájdalmas. Ezeket a fájdalmakat több orvos (professzor) vakbélgyulladásról származóaknak tartotta. Itt azonban kiderült, hogy operációra, amit a vakbélbaj okvetlen követel – nincs szükség, és a baj csak egyszerű, de precíz diétás kezelést igényel. Miután ezt otthon nem tudnám megkapni, vagy ha megszerezném magamnak: drágább volna, mint itt a sanatóriumban, itt maradtam tovább is. Fájdalmaim már a második héten megszűntek. Azóta fenn járok, dolgozom, kísétálok, sokat írok – együttal kipihenem a nagy nyári saison fáradalmait, ami annál is inkább kapóra jött nekem, mert egyrészt a Szanatórium c[ímű] vígjátékomat itt a környezetben, amelyről szól, sokkal gyorsabban befejezhettem, másrészt mert már 1908 nyara óta (öt év) nem voltam szabadságon, szakadatlanul dolgoztam, hol a klinikán, hol fürdőn, visszajövet újra a klinikán, megszakítás nélkül.”⁶

A darab azonban sem itt, sem később nem készült el, noha naplójában és leveleiben ezután is rendre felbukkant megírásának terve. Utoljára Kabos Edének tett róla említést, már a világháború idején. Levele elkallódott, Kabos 1916. december 30-án kelt válaszleveléből azonban kiderül, hogy benne Hajó Sándorra panaszkodott, aki a Magyar Színház igazgatójától, Beöthy Lászlótól értesülhetett a Szanatórium tervéről, és *Démonok* című komédiájában, melyet 1916. december 21-én mutatott be a Vígszínház, ellopta annak ötletét. Legalábbis Csáth szerint. Kabos erről egyáltalán nem volt meggyőződve, és igyekezett megnyugtani az akkor Földesen körorvosként praktizáló Csáthot:

Budapest, 1916. dec[ember] 30.

Kedves fiam,

a beküldött cikket feltételeivel együtt átadtam Lenkey Gusztávnak, a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének, aki tudomásul vette a feltételeket, és néhány nap múlva meg fogja nekem mondani, hogy közölhető-e a cikk, vagy sem.⁷ Ami a második ügyet illeti, azt hiszem,

4 Csáth Géza: *1000 × ölel Józsi. Családi levelek 1913–1919*. Dér Zoltán hagyatékából s. a. r., utószó Beszédes Valéria. Szabadka, Életjel, 2008. 49.

5 A *Bács megyei Napló* 1913. október 31-i számában megjelent, Csáth Géza *nagybeteg* című cikkének állításait a lap 1913. november 5-én közreadott, *Csáth Géza betegségéről és irodalmi terveiről* című írásában helyesbítette.

6 Csáth Géza Decsy Jenőnek. PIM, V. 5955/2.

7 Nem jelent meg ebben az időben írása a *Pesti Hírlap*ban.

kár nagyon sokat törődnie az egészszel. Lehet, hogy Beöthy emlegette a maga témáját, de az is bizonyos, hogy Hajó nem fogta meg az egészet, s amit belőle esetleg anektált, az egészen más, mint amit maga megírni akar. Bizonyos vagyok benne, hogy ha maga minden tekintet nélkül megírja a szanatórium drámai természetrajzát, annyira más darab lesz belőle, hogy senkinek sem fog eszébe jutni valamely hasonlatosságot szimatolni a Hajó darabjával. Egyébként mindenben igazat adok magának a Hajó darabjáról írott véleménye tekintetében, de ez egy okkal több, hogy ne kelljen törődnie még azzal sem, ha talán csakugyan lopta a témáját.

Ilonka nagyon köszöni a gratulációkat, és szívesen üdvözlí. Adja át kézcsókomat kedves feleségének, és vagyok régi barátja,

Kabos Ede⁸

Nem tudni, Csáthot mennyire nyugtatta meg Kabos válasza. Újabb lendületet aligha nyert belőle, későbbi leveleiben, naplófeljegyzéseiben a *Szanatórium*ról már nem esik több említés.

Arról, hogy egyáltalán hozzáfogott-e a darab megírásához, sokáig semmit sem lehetett tudni. Nemrég azonban előkerült a munka két vázlata és az első felvonás elejéről néhány oldal. A vázlatok különösen abból a szempontból lehetnek érdekesek, hogy egyértelműen jelzik, Csáth ekkorra már valóban és végérvényesen leszámolt korábbi, a belső lelki történések közvetlen és reflektálatlan megjelenítésére alapuló, varázsfüvek titkait kutató, lírai fogantatású ars poeticájával, és magára nézve is érvényesnek tartotta azt az írói programot, amit 1912. november 1-én írott levelében öccsének ajánlott: „*Csak* megtörtént dolgokat szabad írni.”⁹ Tervezett darabjának szereplői a vázlatban még saját nevükön szerepelnek: vannak köztük a korban ismert orvosok, másokat pedig Csáth naplóiból ismerünk. Sőt, a szereplők listáján *Joli* és *A segédorvos* nevét összekapcsolta és odajegyezte: „*A legszebb 3 hete életemnek.*”

*

A magánarchívumban lévő szövegeket tulajdonosuk szíves engedélyével, a nyilvánvaló betűhibák és elírások javításával, az itt-ott hiányzó központozás pótlásával adom közre. Az áthúzott szavakat, mondatokat, amennyiben az az írás kiolvasható, áthúzva közlöm. Az olvashatatlanra satírozott szavakat xxx-szel jelölöm. A bizonytalan olvasatú szavak után [?] áll. A nevek feloldását, ahol ez lehetséges volt, lábjegyzetben közlöm. A kézirat tizenegy, nagyalakú kézírásos oldalból áll. Az első és a második oldal számozatlan, ezeken a darabhoz készült vázlatok találhatóak. Az, hogy a kettő összetartozik-e, vagy két, különböző munkafázisokban keletkezett töredékről van-e szó, bizonytalan. A harmadik laptól kezdve kilenc oldalon a darab elkészült része olvasható. Közülük az első kettő (a címololdal és a szereplők felsorolása) ugyancsak számozatlan. Nincsen oldalszám a darab szövegének első oldalán sem, utána viszont kettőtől hétig folyamatos a számozás. A szöveg a hetedik oldal tetején ér véget, tehát ennyi készült el belőle, és nem arról van szó, hogy a kézirat többi része elkallódott volna. Az oldalhatárokat szögletes zárójelben jelzem.

8 Magántulajdon.

9 Családi levelek, 1909-1912, 122.